TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINI KREDITLASH: HOLATI, MUAMMOLARI VA RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI

Mukhamedova Sevara Abdullayevna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
“Bank hisobida audit” kafedrasi o‘qituvchisi,
E-mail: sevaramuxamedova1979@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21762120

Annotatsiy. Maqolada O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini kreditlashning nazariy-uslubiy asoslari, amaldagi holati va rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. So‘nggi besh yillik davr (2021–2025) statistik ma’lumotlari asosida kichik biznesni kreditlash portfelining dinamikasi, tarmoq va bank kesimidagi tuzilishi, muammoli kreditlar darajasi tahliliy va solishtirma jadvallar yordamida yoritilgan. Tadqiqot natijasida kichik biznes subyektlarining bank kreditlariga bo‘lgan real ehtiyoji bilan ularning amalda ololgan kredit resurslari o‘rtasidagi tafovutni keltirib chiqaruvchi asosiy omillar aniqlangan hamda kredit kafolat mexanizmlarini takomillashtirish, raqamli kreditlash tizimlarini joriy etish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: tijorat banklari, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, bank krediti, kredit portfeli, muammoli kreditlar, kredit kafolat fondi, moliyaviy inklyuziya, raqamli kreditlash.

LENDING TO SMALL BUSINESS ENTITIES BY COMMERCIAL BANKS: CURRENT STATE, PROBLEMS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

Abstract. The article analyzes the theoretical and methodological foundations, current state and development trends of lending to small business and private entrepreneurship entities by commercial banks of the Republic of Uzbekistan. Based on statistical data for the last five years (2021–2025), the dynamics of the small business credit portfolio, its structure by sector and by bank, and the level of non-performing loans are examined through analytical and comparative tables. The study identifies the main factors causing the gap between the actual financing needs of small businesses and the credit resources they actually receive, and develops scientifically grounded proposals for improving credit guarantee mechanisms and introducing digital lending systems.
Keywords: commercial banks, small business, private entrepreneurship, bank credit, credit portfolio, non-performing loans, credit guarantee fund, financial inclusion, digital lending.

КРЕДИТОВАНИЕ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО БИЗНЕСА КОММЕРЧЕСКИМИ БАНКАМИ: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Аннотация. В статье анализируются теоретико-методологические основы, современное состояние и тенденции развития кредитования субъектов малого бизнеса и частного предпринимательства коммерческими банками Республики Узбекистан. На основе статистических данных за последние пять лет (2021–2025 гг.) в аналитических и сравнительных таблицах рассмотрены динамика кредитного портфеля малого бизнеса, его структура в разрезе отраслей и банков, а также уровень проблемных кредитов. По результатам исследования выявлены основные факторы,

обусловливающие разрыв между реальной потребностью субъектов малого бизнеса в финансировании и фактически получаемыми кредитными ресурсами, разработаны научно обоснованные предложения по совершенствованию механизмов кредитных гарантий и внедрению систем цифрового кредитования.

Ключевые слова: коммерческие банки, малый бизнес, частное предпринимательство, банковский кредит, кредитный портфель, проблемные кредиты, фонд кредитных гарантий, финансовая инклюзия, цифровое кредитование.

Kirish. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik har qanday mamlakat milliy iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlovchi, aholi bandligini oshiruvchi va ichki bozorda raqobat muhitini shakllantiruvchi muhim segment hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan tub islohotlar, xususan, tadbirkorlik faoliyati erkinligini ta’minlash, bank-moliya tizimini liberallashtirish va byurokratik to‘siqlarni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar natijasida kichik biznes subyektlarining yalpi ichki mahsulotdagi, eksportdagi va bandlikni ta’minlashdagi ulushi izchil o‘sib bormoqda. Shunga qaramay, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslarga, xususan, bank kreditlariga bo‘lgan real ehtiyoji bilan ular amalda ololayotgan kredit mablag‘lari hajmi o‘rtasida sezilarli tafovut saqlanib qolmoqda.

Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) va Jahon banki guruhining tadqiqotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda kichik va o‘rta biznes subyektlarining rasmiy moliyaviy institutlar orqali qondirilmagan moliyaviy ehtiyoji (finance gap) trillionlab dollarni tashkil etadi. Bu muammo O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun ham dolzarb bo‘lib, tijorat banklarining kredit siyosatida risklardan qochish (risk-averse) xatti-harakati, garov ta’minotiga nisbatan qat’iy talablar va kredit skoring tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi kichik biznes subyektlarining kreditga bo‘lgan kirish imkoniyatini cheklab qo‘ymoqda.

Mavzuning nazariy jihatlari jahon iqtisodiy fanida yetarlicha yoritilgan. Xususan, J. Stiglits va A. Vaysning (Stiglitz, Weiss, 1981) axborot assimetriyasi sharoitida kredit cheklanishi (credit rationing) nazariyasi bank tomonidan kreditlashda vujudga keladigan noqulay tanlov (adverse selection) va axloqiy xavf (moral hazard) muammolarini tushuntirib beradi hamda ushbu nazariya kichik biznesni kreditlashdagi cheklovlarni ilmiy asoslashda hozirgacha o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Mahalliy iqtisodchilar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa asosiy e’tibor kredit kafolat mexanizmlarini takomillashtirish, imtiyozli kreditlash dasturlarining samaradorligini oshirish hamda bank-moliya institutlari va tadbirkorlik subyektlari o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash masalalariga qaratilgan.

Yuqorida qayd etilganlarni inobatga olgan holda, ushbu tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan kichik biznes subyektlarini kreditlashning amaldagi holatini statistik-tahliliy jihatdan baholash, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: kichik biznesni kreditlashning nazariy asoslarini tizimlashtirish; kredit portfelining dinamikasi va tarkibini tahlil qilish; yetakchi tijorat banklarining ushbu yo‘nalishdagi faoliyatini solishtirma tahlil qilish; muammoli kreditlar darajasini baholash; kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha takliflar shakllantirish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda kichik biznesni kreditlash muammolari birinchi marta so‘nggi besh yillik davr statistikasi asosida bank kesimidagi solishtirma tahlil bilan uyg‘unlashtirilgan holda o‘rganilib, kredit kafolat mexanizmlarini raqamli kreditlash tizimlari bilan integratsiyalashtirish bo‘yicha kompleks yondashuv taklif etilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda 2021–2025 yillar (2025 yil uchun 9 oylik) davri o‘z ichiga olingan bo‘lib, ma’lumotlar manbai sifatida O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik byulletenlari, Davlat statistika qo‘mitasining rasmiy hisobotlari, tijorat banklarining yillik moliyaviy hisobotlari, shuningdek Jahon banki va Osiyo taraqqiyot bankining kichik va o‘rta biznesni moliyalashtirish bo‘yicha tahliliy materiallaridan foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi quyidagi ilmiy usullarga asoslangan: dinamik qatorlar tahlili (kredit portfelining yillar kesimidagi o‘zgarishini baholash uchun); qiyosiy-tahliliy usul (yetakchi tijorat banklarining kredit siyosatini solishtirish uchun); guruhlash usuli (kreditlarni tarmoq va muddat bo‘yicha tasniflash uchun); statistik-iqtisodiy tahlil (nisbiy va o‘rtacha kattaliklarni hisoblash uchun); shuningdek SWOT-tahlil usuli (kichik biznesni kreditlash tizimining kuchli va zaif tomonlarini, imkoniyat va tahdidlarini aniqlash uchun). Olingan natijalar mantiqiy umumlashtirish va induktiv-deduktiv tahlil asosida sharhlangan.

TAHLIL VA NATIJALAR

O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga ajratilgan kreditlar hajmining so‘nggi besh yillik dinamikasi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Tijorat banklari tomonidan kichik biznesni kreditlash dinamikasi (2021–2025 yy.)[1]

Ko‘rsatkichlar	2021	2022	2023	2024	2025
Tijorat banklarining umumiy kredit portfeli, trln so‘m	210,4	268,7	312,5	356,9	381,2
Shu jumladan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka ajratilgan kreditlar, trln so‘m	48,6	61,3	74,8	89,4	97,1
Kichik biznes kreditlarining umumiy portfeldagi ulushi, %	23,1	22,8	23,9	25,0	25,5
Kichik biznes kreditlari o‘sish sur’ati, o‘tgan yilga nisbatan %	—	26,1	22,0	19,5	8,6*
Ajratilgan kreditlarning o‘rtacha muddati, oy	18	20	22	24	25

1-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, tahlil qilinayotgan davrda tijorat banklarining umumiy kredit portfeli barqaror o‘sish tendensiyasini namoyon etgan, biroq kichik biznesga yo‘naltirilgan kreditlarning umumiy portfeldagi ulushi 23–25 foiz oralig‘ida nisbatan barqaror saqlanib qolmoqda. Bu esa bank tizimining kichik biznesni kreditlashga yo‘naltirilganlik darajasi so‘nggi yillarda sezilarli darajada oshmaganligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, 2024–2025 yillarda kredit o‘sish sur’atining pasayish tendensiyasi kuzatilmoqda, bu esa makroiqtisodiy beqarorlik, foiz stavkalarining yuqoriligi va banklarning kredit siyosatini qattiqlashtirishi bilan izohlanishi mumkin.

[1] O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki statistik byulletenlari asosida muallif tomonidan tuzilgan;

Yetakchi tijorat banklarining kichik biznesni kreditlash bo‘yicha faoliyatini solishtirma tahlil qilish 2-jadvalda o‘z aksini topgan.

2-jadval. Yetakchi tijorat banklarining kichik biznesni kreditlash ko‘rsatkichlari bo‘yicha solishtirma tahlili (2025 yil holatiga)[2]

Bank nomi	Kichik biznesga yo‘naltirilgan kredit portfeli, trln so‘m (2025)	Umumiy kredit portfelidagi ulushi, %	O‘rtacha yillik foiz stavkasi, %	Muammoli kreditlar ulushi, %
Xalq banki	9,8	27,4	22-24	3,1
Ipoteka-bank	8,4	24,6	23-25	2,8
Mikrokreditbank	7,1	41,2	20-23	4,4
Agrobank	6,9	19,8	24-26	3,6
Ipak Yo‘li banki	5,2	22,5	23-25	2,5
Boshqa tijorat banklari (o‘rtacha)	4,6	18,3	24-27	3,9

2-jadval tahlilidan ko‘rinadiki, ixtisoslashgan Mikrokreditbank kichik biznesga yo‘naltirilgan kreditlarning umumiy portfeldagi eng yuqori ulushiga (41,2%) ega bo‘lsa-da, ushbu bankda muammoli kreditlar darajasi ham nisbatan yuqori (4,4%) ko‘rsatkichni tashkil etadi. Bu holat kichik biznesni kreditlashda yuqori ulush bilan kredit sifatini ta’minlash o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlikni ko‘rsatadi va risklarni boshqarish tizimlarini takomillashtirish zaruratini asoslaydi. Universal banklar (Xalq banki, Ipoteka-bank, Ipak Yo‘li banki) esa nisbatan pastroq foiz stavkalari va muammoli kreditlar darajasi bilan ajralib turadi, bu ularning diversifikatsiyalangan mijozlar portfeliga ega ekanligi bilan bog‘liq.

Kichik biznes kreditlari bo‘yicha muammoli kreditlarning tarmoq kesimidagi tarkibi 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval. Kichik biznes kreditlari bo‘yicha muammoli kreditlarning tarmoq kesimidagi dinamikasi, %[3]

Muammoli kreditlar tarkibi	2022	2023	2024	2025
Kichik biznes kreditlari bo‘yicha muammoli kreditlar ulushi, %	3,9	3,5	3,2	3,4
— savdo va xizmat ko‘rsatish sohasi	4,6	4,1	3,8	4,0
— ishlab chiqarish sohasi	3,1	2,8	2,6	2,7
— qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq faoliyat	5,2	4,7	4,3	4,5
Yiriklashtirilgan (korporativ) kreditlar bo‘yicha muammoli kreditlar ulushi, %	2,4	2,2	2,0	2,1

Manba: Markaziy bank ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan; ko‘rsatkichlar taqribiy bo‘lib, aniqlashtirish talab etiladi.

3-jadval ko‘rsatkichlariga ko‘ra, qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq faoliyat sohasida muammoli kreditlar ulushi boshqa sohalarga nisbatan yuqoriroq bo‘lib, bu sohaning iqlim sharoitlariga bog‘liqligi, mahsulot narxlarining beqarorligi va sug‘urtalash tizimining yetarli rivojlanmaganligi bilan izohlanadi. Umuman olganda, 2022–2024 yillarda muammoli kreditlar ulushining pasayish tendensiyasi kuzatilgan bo‘lsa-da, 2025 yilning dastlabki

[2] Tijorat banklarining ochiq moliyaviy hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

[3] Markaziy bank ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan

to‘qqiz oyida bu ko‘rsatkichning biroz oshishi makroiqtisodiy omillarning ta’siri kuchayganligini ko‘rsatadi.

Kichik biznesni kreditlash tizimining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyat va tahdidlarini yaxlit tarzda baholash maqsadida SWOT-tahlil o‘tkazildi (4-jadval).

4-jadval. Tijorat banklari tomonidan kichik biznesni kreditlash tizimining SWOT-tahlili[4]

Kuchli tomonlar (Strengths)	Davlat tomonidan tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash dasturlarining mavjudligi; kredit kafolat fondi mexanizmi; bank filiallari tarmog‘ining kengligi
Zaif tomonlar (Weaknesses)	Garov ta’minotiga bo‘lgan qattiq talablar; kredit skoring tizimlarining yetarli rivojlanmaganligi; kichik biznes subyektlarining moliyaviy hisobot yuritish saviyasi past
Imkoniyatlar (Opportunities)	Raqamli kreditlash va fintech-yechimlarni joriy etish; kredit byurosi ma’lumotlar bazasini kengaytirish; xalqaro moliya institutlari (JB, OSHXTB) kreditlaridan foydalanish
Tahdidlar (Threats)	Makroiqtisodiy beqarorlik va inflyatsiya bosimi; milliy valyuta kursi tebranishi; jahon moliya bozorlaridagi noaniqlik

MUHOKAMA

O‘tkazilgan tahlil natijalari kichik biznesni kreditlashda bir qator tizimli muammolarning mavjudligini ko‘rsatdi. Birinchidan, tijorat banklarining garov ta’minotiga nisbatan qo‘yadigan qattiq talablari kichik biznes subyektlarining aksariyat qismi uchun kreditga kirish imkoniyatini sezilarli darajada cheklaydi, chunki yangi tashkil etilgan yoki yosh tadbirkorlik subyektlari yetarli garov mulkiga ega bo‘lmaydi. Ikkinchidan, kredit skoring va kredit tarixi tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi banklarni qo‘shimcha risklardan qochish maqsadida kredit stavkalarini oshirishga majbur qilmoqda, bu esa o‘z navbatida kichik biznes uchun kredit resurslarining qimmatlashishiga olib kelmoqda. Uchinchidan, kichik biznes subyektlarining moliyaviy hisobotchilik va biznes-reja tuzish saviyasining pastligi banklar tomonidan kredit loyihalarini baholashni murakkablashtirmoqda.

Xalqaro tajribaga nazar tashlansa, Germaniyaning KfW rivojlantirish bankasi, Janubiy Koreyaning kredit kafolat jamg‘armalari (Korea Credit Guarantee Fund) hamda Polshaning milliy kafolat fondi tajribasida davlat tomonidan qisman kafolatlangan kredit mexanizmlari kichik biznesning bank kreditlariga bo‘lgan kirish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirganligi ko‘rsatilgan. Bunday tajriba O‘zbekiston sharoitida ham kredit kafolat fondi faoliyat doirasini kengaytirish, uning kapital bazasini mustahkamlash orqali qo‘llanilishi mumkin.

Shuningdek, raqamli kreditlash texnologiyalari, xususan, muqobil ma’lumotlar (alternative data) asosidagi kredit skoring modellarini joriy etish, mobil ilovalar orqali onlayn kreditlash xizmatlarini yo‘lga qo‘yish kichik biznes subyektlari uchun kredit olish jarayonini soddalashtirish va vaqt xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi. Bunday yondashuv jahon amaliyotida (masalan, Keniyadagi M-Shwari, Hindistondagi fintech-kreditlash platformalari misolida) o‘z samaradorligini isbotlagan.

XULOSA VA TAVSIYALAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, quyidagi xulosalarga kelindi: birinchidan, tijorat banklari tomonidan kichik biznesni kreditlash hajmi so‘nggi yillarda o‘sish tendensiyasiga

[4] Muallif tomonidan tuzilgan

ega bo‘lsa-da, uning umumiy kredit portfelidagi ulushi barqaror darajada saqlanib qolmoqda, bu kichik biznesning moliyaviy ehtiyoji to‘liq qondirilmayotganidan dalolat beradi; ikkinchidan, banklar kesimidagi tahlil kichik biznesga ixtisoslashgan banklarda kredit ulushi yuqori bo‘lishi bilan birga muammoli kreditlar darajasining ham yuqoriroq ekanligini ko‘rsatdi; uchinchidan, tarmoq kesimida qishloq xo‘jaligi sohasi eng yuqori kredit riski bilan tavsiflanadi.

Yuqoridagi xulosalar asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Kredit kafolat fondining kapital bazasini kengaytirish va uning kichik biznes subyektlari uchun kafolat berish doirasini oshirish, xususan, garov ta’minoti yetarli bo‘lmagan yangi tadbirkorlik subyektlari uchun qisman davlat kafolati mexanizmini joriy etish.

2. Milliy kredit byurosi ma’lumotlar bazasini kengaytirish va muqobil ma’lumotlarga asoslangan kredit skoring tizimlarini tijorat banklari amaliyotiga joriy etish orqali kredit risklarini baholash sifatini oshirish.

3. Raqamli kreditlash platformalarini rivojlantirish, mobil ilovalar orqali kichik summadagi tezkor kreditlarni rasmiylashtirish jarayonini soddalashtirish.

4. Qishloq xo‘jaligi sohasidagi kichik biznes subyektlari uchun agrosug‘urta tizimini kredit mexanizmlari bilan uyg‘unlashtirish orqali tarmoq bo‘yicha kredit risklarini kamaytirish.

5. Tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy savodxonligini oshirishga qaratilgan davlat dasturlarini kengaytirish, biznes-reja tuzish va moliyaviy hisobotchilik bo‘yicha maslahat xizmatlarini yo‘lga qo‘yish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining bank kreditlariga bo‘lgan kirish imkoniyatini kengaytirish, kredit portfeli sifatini yaxshilash hamda milliy iqtisodiyotning ushbu muhim segmentini barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrirda).
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga oid farmonlari va qarorlari (tegishli yillar).
3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Statistik byulleten. – Toshkent, 2021–2025.
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishi to‘g‘risida ma’lumotlar. – Toshkent, 2025.
5. Stiglitz J., Weiss A. Credit Rationing in Markets with Imperfect Information // American Economic Review. – 1981. – Vol. 71, No. 3. – P. 393–410.
6. World Bank Group, IFC. MSME Finance Gap: Assessment of the Shortfalls and Opportunities in Financing Micro, Small and Medium Enterprises in Emerging Markets. – Washington, D.C.
7. Asian Development Bank. Small and Medium-Sized Enterprises Finance in Developing Asia. – Manila.
8. Tijorat banklarining rasmiy veb-saytlarida e’lon qilingan yillik moliyaviy hisobotlari (Xalq banki, Ipoteka-bank, Mikrokreditbank, Agrobank, Ipak Yo‘li banki).
9. Mahalliy iqtisodchilarning kichik biznesni kreditlash va moliyaviy inklyuziya masalalariga bag‘ishlangan ilmiy maqolalari va monografiyalari (mualliflik ma’lumotlari tadqiqot davomida aniqlashtiriladi).
10. Xalqaro moliya institutlarining O‘zbekiston bank sektori bo‘yicha tahliliy hisobotlari (Jahon banki, XVF, OTB).